

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Magna Carta (1215) en de emancipatie van de vrouw

Met een additio over Edward Coke en Dorien Pessers

Cappon, K.

Publication date

2017

Document Version

Final published version

Published in

Homo Duplex

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Cappon, K. (2017). Magna Carta (1215) en de emancipatie van de vrouw: Met een *additio* over Edward Coke en Dorien Pessers. In B. van Beers, & I. van Domselaar (Eds.), *Homo Duplex: de dualiteit van de mens in recht, filosofie en sociologie : liber amicorum voor Dorien Pessers* (pp. 181-195). Boom Juridisch.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Homo duplex

De dualiteit van de mens in recht, filosofie en sociologie

Liber amicorum voor Dorien Pessers

Onder redactie van
Britta van Beers
Iris van Domselaar

Boom juridisch
Den Haag
2017

Omslag: Harrie Gerritz, *Donkere Burcht* (2000), detail, acryl op linnen

© 2017 Britta van Beers & Iris van Domselaar / Boom juridisch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6290-408-8

www.boomjuridisch.nl

13 Magna Carta (1215) en de emancipatie van de vrouw

Met een *additio* over Edward Coke en Dorien Pessers

Kees Cappon

1. Inleiding

Doris Stenton, de grote kenner van de Engelse rechtspraak onder de koningen Jan (1199-1216) en Hendrik III (1216-1272), publiceerde in 1957 *The English Woman in History*. In het tweede hoofdstuk, 'Feudal Law and the Feudal Lady, 1066-1660', bespreekt zij de hoofdstukken 7 en 8 van de Magna Carta van 1215. Daarin belooft koning Jan dat een weduwe direct na de dood van haar man zonder moeilijkheden haar huwelijksgift en erfgoederen zal ontvangen. Haar douarie en haar huwelijksgift, en de erfgoederen die zij en haar echtgenoot bezaten op de dag dat hij stierf, krijgt zij om niet. Verder kan zij na de dood van haar man veertig dagen verblijven in diens huis binnen welke tijd zij haar douarie toegewezen moet krijgen. Deze bepalingen laat de koning volgen door de toezegging dat een weduwe niet zal worden gedwongen te trouwen wanneer ze ervoor kiest zonder echtgenoot te leven. Voorwaarde is wel, dat ze zekerheid geeft dat ze niet zal huwen zonder toestemming van de heer van wie ze leengoederen houdt. Het geheel van deze regelingen markeert volgens Stenton 'a tentative beginning of the emancipation of English women from the legal subservience which had followed the Norman conquest'.¹

In zijn klassieke, uitputtende studie van Magna Carta schrijft Jim Holt dat de hoofdstukken 7 en 8 van dit charter niet veel meer betekenden dan een bevestiging van bestaande ontwikkelingen en opvattingen. Onder de Angevijnsse koningen, maar vooral onder Richard I (1189-1199) en Jan ontving de Kroon grote sommen geld voor de afkoop van de leenheerlijke praktijk een weduwe van een kroonvazal uit te huwen zonder haar instemming. Familieleden van weduwen, maar ook steeds vaker de weduwen zelf, boden de koning geld om

¹ Stenton 1957, p. 50-51. De authentieke, Latijnse, tekst van hoofdstuk 7 luidt: 'Vidua post mortem mariti sui statim et sine difficultate habeat maritagium et hereditatem suam, nec aliquid det pro dote sua, vel pro maritaggio suo, vel hereditate sua quam hereditatem maritus suus et ipsa tenuerint die obitus ipsius mariti, et maneat in domo mariti sui per quadraginta dies post mortem ipsius, infra quos assignetur ei dos sua.' En de tekst van hoofdstuk 8: 'Nulla vidua distringatur ad se maritandum dum voluerit vivere sine marito, ita tamen quod securitatem faciat quod se non maritabit sine assensu nostro, si de nobis tenuerit, vel sine assensu domini sui de quo tenuerit, si de alio tenuerit.' De tekst van beide hoofdstukken is overgenomen uit Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 40.

een tweede huwelijk onder dwang te voorkomen. Holt noemt de opkomst van deze praktijk van vrijkoop 'one of the first great stages in the emancipation of women'. Niet alleen werd zo een gedwongen huwelijk voorkomen, maar het verzekerde de weduwe ook van de ontvangst van de haar toekomende douarie en erfgoederen.²

Aan Magna Carta, de oorkonde waarin koning Jan in 1215 aan de vrijen in zijn rijk ('omnibus liberis hominibus regni nostri') tal van rechten ('libertates') verleende en bevestigde, zijn terecht en onterecht tal van kwaliteiten toegedicht. Terecht wordt het charter gezien als een van de fundamenteën onder de ontwikkeling van de *rule of law* in Engeland en ver daarbuiten. Of Magna Carta met de hoofdstukken 7 en 8 nu ook met recht mag worden beschouwd als een 'tentative beginning' (Stenton) van de emancipatie van de vrouw dan wel als 'one of the first great stages' (Holt) van dit emancipatieproces is ten minste een vraag die interessant genoeg is om haar te onderzoeken. Interessant zonder twijfel ook voor de *emerita* aan wie met dit liber amicorum hulde wordt gebracht en die in haar werk met de haar zo kenmerkende betrokkenheid kritische analyses heeft gewijd aan de plaats van de vrouw in recht en samenleving.³

2. Magna Carta: aanleiding en oorzaken

Magna Carta was de voorlopige uitkomst van een conservatieve revolutie.⁴ De oorkonde die koning Jan op 15 juni 1215 uitvaardigde op een weiland bij de Thames genaamd Runnymede, sloot een periode van meer dan zes maanden af waarin de kroonvazallen, de baronnen, in rebellie tegenover hun heer hadden gestaan. Hoewel naar de vorm een eenzijdige rechtshandeling was Magna Carta feitelijk niet anders dan een politiek document, de uitkomst van een wekenlang onderhandelingsproces. De inhoud van dit zogenoemde vrijheidscharter getuigt hiervan door de vele hoofdstukken die vaag zijn geformuleerd en niet een precieze omschrijving bevatten van het recht dat erin wordt toegekend of bevestigd. Het was de neerslag van een broos akkoord. Het duurde nog geen drie maanden voordat de rebellie tegen de koning weer oplaaide.⁵

Waarom kwamen de kroonvazallen in opstand tegen hun koning en leenheer jgens wie ze door tweërlei eed, als vazal én als onderdaan, trouw (*fides*) verschuldigd waren?⁶ Opstand tegen de leenheer was eedbreuk, een

² Holt 2015, p. 71, alwaar Holt ook naar Stenton 1957, p. 51 verwijst.

³ Bijvoorbeeld in par. III.2 van haar proefschrift waar zij de plaats van vrouwen in de familiale wederkerigheidssystemen bespreekt, Pessers 1999, p. 86-95.

⁴ Pollock & Maitland 1968, I, p.172.

⁵ Holt 2015, p. 33-37.

⁶ Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 98 en 101-102. Zie ook Hall, *Glanvill* 1965, boek IX, I, p. 103-104.

zware zonde die met excommunicatie werd bestraft, en alleen in geval van zelfverdediging was toegestaan.⁷ Tot opstand ging men niet lichtvaardig over. Nu was koning Jan misschien geen tiran.⁸ Het waren echter wel zijn daden die de rebellen ertoe brachten zich tegen hem te verzetten.

Wanneer we willen proberen Magna Carta in haar context te begrijpen moeten we onderscheid maken tussen aanleiding en oorzaken van de rebellie. Aanleiding vormde Jans financieel beleid. Evenals zijn vader Hendrik II (1154-1189) en zijn broer Richard, ‘the Lion Heart’, die hem als koningen van Engeland waren voorgegaan, had Jan voortdurend grote behoefte aan geld ter financiering van het behoud van zijn bezittingen in Frankrijk. Waar zijn vader en broer daarin redelijk succesvol waren, liep Jans politiek in Frankrijk uit op een debacle. Na de slag bij Bouvines (1214) was hij op Aquitanië na al zijn bezittingen in Frankrijk kwijt en verplichtte een wapenstilstand met de Franse koning Philip Augustus (1179-1223) hem tot betaling van 40.000 mark. Jan had dus geld nodig, veel geld. Hoe kwam een Engelse koning daaraan in het begin van de dertiende eeuw? Algemene belastingen waren nog nauwelijks ontwikkeld. Een belangrijke financieringsbron voor de koning waren de betalingen die hij als leenheer ontving van de leenmannen die hiertoe bij verschillende gelegenheden verplicht waren, zoals bij de vervreemding van (een deel van) het leen, bij de aanvaarding van geërfde leengoederen, bij het vrijvallen van lenen, bij het afkopen van militaire bijstand in geval van oorlog, bij de totstandbrenging van voogdijschappen over minderjarigen, bij huwelijksluitingen en zo meer. In de jaren voorafgaand aan Magna Carta had Jan de financiële mogelijkheden die deze *feudal incidents* hem boden tot het uiterst opgerekt én misbruikt. De onvrede daarover was groot.⁹ Betalingen door rechtzoekenden voor het verkrijgen van rechtsingang bij de koninklijke rechtbanken en inkomsten uit de strafrechtspleging leverden weliswaar aanvullende middelen op, maar toereikend waren die zeker niet. De verzuring van de verhoudingen door de lastenverzwaringen en misbruik van bevoegdheden leidde uiteindelijk tot vernietiging van kastelen, confiscaties en gijzelingen door de koning en een algehele sfeer van achterdocht en wantrouwen.

Was de financiële politiek van koning Jan de aanleiding voor de rebellie die Magna Carta voortbracht, de onderliggende oorzaak daarvan moeten we zoeken in de veranderingen teweeggebracht door de opkomst van de staat.

⁷ Arlidge & Judge 2014, p. 35. Naz, *Dictionnaire de droit canonique*, 1935-1965, deel 6, lemma ‘Parjure’. Hall, *Glanvill*, 1965, boek ix, 1, p. 104.

⁸ Arlidge & Judge 2014, p. 36. Anders, onder vele anderen, Church 2015. Vgl. ook Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 258 waar wordt verwezen naar Engelse kloosterkronieken waarin koning Jan een tiran wordt genoemd.

⁹ Holt 2015, p 63-64. Arlidge & Judge 2014, p. 37-39.

Vanaf het midden van de elfde eeuw verschuift in Europa de uitoefening van publieke macht geleidelijk van de feodale gezagsverbanden naar een politiek-bureaucratische structuur. In Engeland vond deze ontwikkeling plaats in het kader van de imperiale politiek van de Angevijnsse koningen gericht op het behoud van hun continentale rijk, dat wil zeggen het westelijk deel van het huidige Frankrijk. De Engelse koning gebruikte zijn positie als opperleerheer voor de vestiging van zijn macht buiten de feodale verhoudingen, bijvoorbeeld voor de heffing van belastingen. Bestuur en rechtspraak onderwierp hij aan hervormingen waardoor zij niet alleen doelmatiger werden maar waardoor hij ook zijn greep op zijn onderdanen vergrootte. Dit alles werd uitgevoerd door een toenemend aantal raadsliden, rechters, klerken en lokale ambtenaren die omwille van hun kennis en kunde en niet wegens hun positie in de feodale structuren de bevolking van Engeland tegemoet traden. Deze uitbouw van de bureaucratie creëerde nieuwe regels en tastte oude feodale posities aan. De rebellen van 1215 stelden zich daartegen teweer. Zij eisten het herstel van door de koning geschonden (feodale) rechten op het terrein van rechtspraak en lastenheffing en verlangden van hem dat hij zich aan dezelfde regels zou onderwerpen als die hij aan hen oplegde.¹⁰

De onvolprezen Engelse rechtshistoricus Frederic William Maitland (1850-1906) typeerde Magna Carta ooit als een 'sacred text', de dichtste benadering van een onherroepelijke, fundamentele wet die Engeland ooit heeft gehad.¹¹ Na haar uitvaardiging in 1215 is Magna Carta driemaal opnieuw door een Engelse koning uitgevaardigd: in 1216, 1217 en 1225. De tekst van 1225 werd in 1297 door koning Edward I (1272-1307) opgenomen in het *Statute Book* en daarna tientallen keren door het parlement bevestigd.¹² De faam die Magna Carta tegenwoordig wereldwijd geniet als symbool van constitutionele vrijheid dankt zij echter niet aan deze parlementaire aandacht maar aan de common-law juristen van het begin van de zeventiende eeuw, in het bijzonder aan Sir Edward Coke (1552-1634).¹³ In hun strijd tegen de absolutistische invulling van het koningschap door de Stuart-koningen Jacob I (1603-1625) en Karel I (1625-1649) beriepen zij zich op Magna Carta als de fundamentele wet, de grondslag van een eeuwenoude constitutie, die naar hun mening door de Stuarts met voeten werd getreden.

¹⁰ Holt 2015, p. 50-52 en 58. Caenegem 1976, p. 3-15. Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 261.

¹¹ Pollock & Maitland 1968, I, p. 173.

¹² Thompson 1948, p. 1. Arlidge & Judge 2014, p. xv.

¹³ Holt 2015, p. 34.

3. De rechtspositie van de vrouw in Engeland ten tijde van Magna Carta

Magna Carta was mannenwerk, het was gemaakt door en voor mannen. Het charter telt 63 hoofdstukken. Vijf daarvan bevatten bepalingen die uitdrukkelijk de rechtspositie van vrouwen regelen. 'Uitdrukkelijk' omdat de regelingen in de andere hoofdstukken natuurlijk ook mede de positie van de vrouw konden beïnvloeden. Bijvoorbeeld daar waar sprake is van 'homo', zoals in hoofdstuk 39 'nullus liber homo', waarmee zowel mannen als vrouwen bedoeld werden.¹⁴ Vier van de vijf hoofdstukken – te weten 7, 8, 11 en 26 – raken de vermogensrechten van weduwen. De hoofdstukken 7 en 8 kennen we inmiddels.¹⁵ Hoofdstuk 11 stelt onder andere dat in het geval een man overlijdt met achterlating van schulden aan Joden zijn weduwe haar douarie zal ontvangen en niets van die schuld behoeft af te lossen. In hoofdstuk 26 lezen we onder veel meer dat na delging van de schuld van een kroonvazal de echtgenote en kinderen het hun toekomende redelijk deel van het resterend vermogen zullen ontvangen. En hoofdstuk 54 ten slotte bepaalt dat op grond van de beschuldiging door een vrouw niemand zal worden aangehouden of gevangengezet voor iemands dood tenzij het de dood van haar man betreft.¹⁶

Zoals deze enkele bepalingen in Magna Carta wel doen vermoeden, speelden vrouwen in de Engelse samenleving van 1215 formeel een bescheiden rol, in het bijzonder binnen het huwelijk. De christelijke Kerk leerde dat vrouwen in alles onderdanig moesten zijn aan hun echtgenoot. De man is het hoofd van de vrouw, schreef de apostel Paulus in zijn brief aan de Efeziërs, man en vrouw zijn één vlees ('duo in carne una').¹⁷ *Glanvill*, een Engels rechtsboek tot stand gebracht in de jaren 1187-1189, stelt dat de vrouw juridisch volledig in de macht is van haar echtgenoot.¹⁸ In *Bracton*, een ander rechtsboek dat is geschreven ruim twee decennia na Magna Carta, lezen we dat de positie ('conditio') van de vrouw slechter ('deterior') is dan die van de man. Zij zit, zo schrijven de juristen die *Bracton* hebben samengesteld, onder de knoet van haar man ('sub virga viri sui').¹⁹ In een rauwe samenleving waarin men zonder lijflije weerbaarheid en lichaamskracht niet makkelijk onafhankelijk door het leven ging, was er voor vrouwen natuurlijk nauwelijks een alternatief voor de beschutting die een familie, echtgenoot of heer feitelijk én juridisch kon bieden. Maitland, die de middeleeuwse bronnen van de Engelse rechtspraktijk kende als

¹⁴ Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 101.

¹⁵ Zie de inleiding hierboven.

¹⁶ Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 42-43, 48-49 en 58-59.

¹⁷ Efeziërs 5:22-33.

¹⁸ Hall, *Glanvill* 1965, boek VII, 12, p. 85.

¹⁹ Woodbine/Thorne, *Bracton* 1968-1977, deel II, p. 36 en deel IV, p. 287. Stenton 1957, p. 30.

geen ander, constateert niettemin dat de echtgenote in het huwelijksgoederenrecht een onafhankelijker rol speelde dan dat de rechtsboeken ons voorhouden.²⁰

Na 1066 waren vrouwen in Engeland rechtsbevoegd, dat wil zeggen dat zij drager konden zijn van rechten en verplichtingen. In private rechtsverhoudingen was een ongehuwde volwassen vrouw gelijk aan een man. Zij kon zelfstandig rechtshandelingen verrichten of in rechte optreden (handelingsbekwaam). Vrouwen bezaten land, erfden vermogen, sloten overeenkomsten, gingen schulden aan, gaven land in leen en procedeerden, en dit alles zonder voogd. Alleen in erfrechtelijk opzicht werden ongehuwde volwassen vrouwen sinds het begin van de twaalfde eeuw door het stelsel van eerstgeboorterecht sterk ten achter gesteld bij mannelijke erfgenamen. Naar de regels van dit stelsel ontving de oudste zoon alle onroerend goed. Ingeval een mannelijke erfgenaam ontbrak, ontvingen de dochters als gelijkgerechtigden de landerijen.²¹ Minderjarige vrouwen, d.i. vrouwen jonger dan eenentwintig jaar, stonden onder de voogdij van hun vader. Ongehuwde vrouwen die (potentieel) erfgenaam waren van leengoederen stonden ongeacht hun leeftijd of het in leven zijn van hun vader (ook) onder de voogdij van de leenheer.²² Voor publieke functies kwam een volwassen vrouw in beginsel niet in aanmerking.²³

Door een huwelijk veranderde de rechtspositie van een volwassen vrouw echter drastisch. Het Engelse recht kende geen huwelijksgoederengemeenschap. Dit betekende evenwel niet dat de echtgenote naast haar man vermogensrechtelijk een autonome positie innam en handelingsbekwaam was. Integendeel. Tijdens het huwelijk trad de echtgenoot op als de voogd van zijn vrouw. Door het huwelijk verloor een vrouw namelijk haar juridische zelfstandigheid en werd zij ondergeschikt aan haar man. In de praktijk zullen echter weinig vrouwen deze verandering in rechtspositie hebben ervaren. De meeste vrouwen huwden immers op minderjarige leeftijd wanneer zij nog onder de voogdij van hun vader stonden. De voogdij over de vrouw ging met het huwelijk over van vader op echtgenoot. Was de vrouw (potentieel) erfgenaam van leengoederen, dan had zij op straffe van verlies van de erfgoederen ook de goedkeuring van het huwelijk nodig van de leenheer. Deze

²⁰ Pollock & Maitland 1968, II, p. 407. Zie voor enkele voorbeelden van echtgenotes die in rechte opkomen voor hun belangen Pollock & Maitland 1968, p. 408-413.

²¹ Pollock & Maitland 1968, I, p. 485; II, p. 260 en p. 437-438. Baker 2007, p. 267-268 en p. 466. Stenton 1957, p. 28-30. Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 103.

²² Hall, *Glanvill* 1965, boek VII, 12, p. 85. Woodbine/Thorne, *Bracton* 1968-1977, deel II, p. 255.

²³ 'In beginsel', want in de praktijk zijn er verschillende voorbeelden van vooraanstaande vrouwen die publieke functies bekleedden.

wilde immers niet worden geconfronteerd met een hem onwelgevallige echtgenoot die door het huwelijk rechten verkreeg op het erfelijk leengoed.²⁴

4. Het vermogen van de vrouw

Bij afwezigheid van de gemeenschap van goederen, bleef het vermogen van de vrouw afgezonderd van dat van haar man. Hoe kon een vrouw – al dan niet als echtgenote – in de twaalfde en dertiende eeuw in Engeland vermogen opbouwen? Dit was mogelijk op grond van verschillende rechtstitels. Zo was het een vader toegestaan zijn dochter die in het huwelijk trad of zijn reeds gehuwde dochter *propter nuptias* te begiftigen met land: het *maritagium* of de huwelijksgift. De gift was een voorziening voor de dochter en haar nakomelingen. Overleed de dochter zonder kinderen dan viel het land terug aan de gever of diens erven. Verder was de echtgenoot naar kerkelijk en wereldlijk recht gehouden zijn echtgenoot *at the church door* een douarie (*dos, dower*) te geven. De omvang van de douarie mocht niet groter zijn dan een derde van de grond die hij op het moment van de huwelijksluiting in bezit had. Overleed de vrouw eerder dan de man dan viel de douarie weer volledig terug in het vermogen van de echtgenoot. Naast een *maritagium* en een douarie kon een vrouw in haar vermogen nog roerende en/of onroerende goederen hebben die haar op grond van andere rechtstitels toekwamen. In de meeste gevallen waren die goederen haar erfrechtelijk toegefallen (*heritage*). Indien een gehuwde vrouw bij leven geen uiterste wilsbeschikkingen had gemaakt, kwamen bij haar overlijden de roerende goederen (*chattels*) toe aan haar echtgenoot en de onroerende aan haar erfgenaam bij versterf. Naar Engels erfrecht was dit niet de echtgenoot. Ten tijde van Magna Carta had in Engeland het parentele stelsel van de common law de vele verschillende gewoonterechtelijke erfrechtsstelsels verdrongen. Het parentele stelsel hield in dat eerst de kinderen en hun nakomelingen (eerste parentele) erfden. Ontbraken er kinderen dan kwamen de nakomelingen van de ouders van de erflater (tweede parentele) in aanmerking, en zo verder.²⁵

Voor gehuwde vrouwen was het dus goed mogelijk een eigen vermogen op te bouwen. Gedurende haar huwelijk kon zij echter niet of nauwelijks (zelfstandig) over dit vermogen beschikken. Niet alleen omdat zij onder de voogdij stond van haar echtgenoot maar ook omdat hij rechten kon doen gelden op haar vermogen. Gedurende het huwelijk had de man namelijk een

²⁴ Hall, *Glanvill* 1965, boek VII, 12, p. 85. Woodbine/Thorne, *Bracton* 1968-1977, deel II, p. 255. Pollock & Maitland 1968, I, p. 485. Stenton 1957, p. 30. Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 102-103.

²⁵ Woodbine/Thorne, *Bracton* 1968-1977, deel II, p. 76-77. Pollock & Maitland 1968, II, p. 15-16, 404-405 en 414. Baker 2007, p. 266-269.

zakenrechtelijk gekleurd bezitsrecht, *estate*, op alle onroerende goederen van zijn vrouw.²⁶ Wanneer er uit het huwelijk kinderen waren geboren, had de man dit recht gedurende zijn gehele leven, dus ook nadat het huwelijk was ontbonden door de dood van de vrouw. Het *estate* gaf de man recht op alle opkomsten van het land van de echtgenote. Het *estate* op het land kon hij zonder instemming van de vrouw vervreemden. De landerijen zelf echter niet; daarvoor had hij de toestemming nodig van de vrouw.²⁷ Daarentegen kon de echtgenote van haar eigen landbezit niets vervreemden zonder instemming van de man. De *chattels* van de vrouw vielen zowel bij de huwelijksluiting als tijdens het huwelijk in het vermogen van de man. Over deze roerende goederen kon hij vrij beschikken, zelfs bij testament. De uitstaande vorderingen van de vrouw kon hij zonder haar medewerking ten eigen bate opeisen. Voor het maken van een testament had de vrouw de toestemming nodig van haar echtgenoot. Een toestemming die hij na het overlijden van de vrouw nog voor het gebruikelijke onderzoek naar de rechtsgeldigheid van de uiterste wil (*probate*), kon intrekken.²⁸

5. De vermogensrechtelijke positie van de weduwe

Met het overlijden van haar man kreeg de verweduwdde vrouw in Engeland ten tijde van Magna Carta haar zelfstandige rechtspositie van voor het huwelijk terug. De voogdij van de echtgenoot viel weg, zij was weer handelingsbekwaam. Vermogensrechtelijk had dit grote gevolgen. Een weduwe kon haar vermogen, anders dan een gehuwde vrouw, volledig zelfstandig bestieren en de opbrengsten ervan waren voor haar bestemd. Het *estate* dat de echtgenoot op al haar onroerende goederen had, viel door diens dood weg. De huwelijksgift (*maritagium*) die de vrouw van haar vader had ontvangen, kwam haar nu volledig toe. Ook had zij nu het recht op de douarie die haar man haar bij de huwelijksluiting had gegeven. Wanneer de douarie was samengesteld uit bepaaldelijk aangewezen landerijen (*dos nominata*) kon zij deze direct na de dood van haar man in bezit nemen. Mocht haar echtgenoot tijdens zijn leven deze landerijen in het bezit hebben gesteld van derden, dan kon zij die na zijn dood terugvorderen bij de bezitter. Bij een onbepaalde douarie hadden de erfgenamen van de man veertig dagen de tijd om haar het bezit van alsdan aan te wijzen landerijen te verschaffen. Tijdens die periode van veertig dagen, *quarentine* genoemd, mocht de vrouw met haar kinderen op kosten van de nalatenschap wonen in het huis van haar echtgenoot. Wanneer de weduwe

²⁶ Pollock & Maitland 1968, II, p. 403-404 en 409-410.

²⁷ Er dient hier wel op te worden gewezen dat het twijfelachtig is of dit vervreemdingsrecht reeds ten tijde van Magna Carta als rechtmatig werd beschouwd, zie Pollock & Maitland 1968 II, p. 409-410. Stenton 1957, p. 31.

²⁸ Pollock & Maitland 1968, II, p. 404-405. Stenton 1957, p. 32.

overleed vielen de douarie-goederen toe aan de erfgenaam van haar overleden echtgenoot of aan de leenman van wie de erfgenaam leenheer was. En tot slot kon de weduwe nu ook haar *heritage* (roerende en onroerende goederen) of althans wat daarvan na het bewind van haar man restte, in bezit nemen.²⁹

6. De weduwe belaagd door profijtbejag

Naar Engels recht was een weduwe ten tijde van Magna Carta dus in hoge mate vermogensrechtelijk zelfstandig. Waarom kreeg dan juist de rechtspositie van de weduwe in het vrijheidscharter relatief zoveel aandacht? Vier van de vijf aan vrouwen gewijde hoofdstukken hadden de weduwe tot onderwerp.³⁰ De reden daarvoor laat zich wel raden: geldzucht. Aan het weduwschap waren namelijk vaak grote financiële belangen verbonden. Profijtbejag van erfgenamen en overige familieleden vormde een bedreiging voor de onafhankelijke vermogensrechtelijke positie van de weduwe. Zo zagen in de eerste plaats mannelijke erfgenamen ongaarne (maximaal) een derde van het hen toegevalen land verdwijnen in de douarie van hun verweduwde moeder. Wanneer zij opnieuw in het huwelijk trad, vielen de douariegoederen immers in het bezit van de nieuwe echtgenoot. Om die reden had de weduwe voor een nieuw huwelijk de goedkeuring nodig van de erfgenamen van haar overleden echtgenoot van wie zij de douarie had ontvangen.³¹ Een andere moeilijkheid waarmee vermogende weduwen werden geconfronteerd, was dat zij dikwijls alleen met heel veel moeite de beschikking konden krijgen over de goederen van de huwelijksgift (*maritagium*) en over de erfgoederen (*heritage*) die hen na de dood van hun echtgenoot rechtens toekwamen. Tijdens het huwelijk had de overleden man, zoals gezegd, op deze goederen een beperkt genotsrecht (*estate*) gehad. In het geval hij (een deel van) dit recht had vervreemd, moest de weduwe maar zien om weer in het bezit van de betreffende goederen te komen. Dit was zelden probleemloos. Kortom, hoofdstuk 7 van Magna Carta moest deze obstakels waarmee weduwen die zelfstandig verder wilden leven zich zagen geconfronteerd, wegnemen.

En dan was er nog de voogdijrelatie die de leenheer met de weduwe had. Het Normandisch leenrecht dat door Willem de Veroveraar (1066-1087) in 1066 naar Engeland was gebracht, gaf de leenheer de voogdij over de minderjarige erfgenamen van zijn leenmannen en over de weduwen die leengoederen van hem hielden. Deze voogdij hield onder meer in dat pupillen alleen met toestemming van de voogd in het huwelijk konden treden. Voor

²⁹ Pollock & Maitland 1968, II, p. 422-423. Stenton 1957, p. 35.

³⁰ Zie hierboven de tekst bij noot 15.

³¹ Hall, *Glanvill* 1965, boek VII, 12, p. 86. Woodbine/Thorne, *Bracton* 1968-1977, deel II, p. 255.

vrouwen gold dan nog in het bijzonder dat ook wanneer de vader nog leefde een vrouw niet zonder instemming van de leenheer kon huwen. Uit dit instemmingsrecht ontwikkelde zich al vrij snel na 1066 een recht van de heer om de vrouwen onder zijn voogdij ten huwelijk te geven. Daar het Engelse feodale recht een stelsel was van op geld waardeerbare en dus verhandelbare rechten, was dit instemmingsrecht voor veel leenheren een bron van geldelijk gewin. Het verkopen van bruiden ontwikkelde zich daardoor in de twaalfde eeuw tot een veelvoorkomende praktijk. Vooral onder de koningen Richard en Jan, die ten behoeve van hun imperiale politiek veel geld nodig hadden, ontstond er onder regie van de Kroon een levendige en soms ongegeneerde huwelijksmarkt. Het uithuwen van weduwen was vaak dan ook bijzonder profijtelijk. Weduwen van kroonvazallen en achtervazallen waren niet zelden vermogend en daarmee aantrekkelijke huwelijkspartners waarvoor de koning of een andere leenheer veel geld kon vragen. Vazallen boden de koning geld om hen het huwelijk te gunnen met een weduwe. Familie van de weduwe kocht op hun beurt het recht om haar uit te huwen van de koning af, bevreesd voor aanzienlijk vermogensverlies. En ten slotte de weduwen zelf die ongehuwd wilden blijven, betaalden de koning flinke sommen geld om niet te hoeven trouwen. Aan de geldgevers werd een privilege verleend waarin de koning of andere leenheer afzag van zijn 'huwelijksrecht'. Dit alles niettegenstaande het feit dat de Kerk, die over het huwelijk de rechtsmacht bezat, een huwelijk onder dwang als ongeldig beschouwde.³²

7. De weduwe in Magna Carta: geen vroeg voorbeeld van vrouwenemancipatie

Het is tegen het licht van deze praktijken dat we de regeling met betrekking tot weduwen in Magna Carta moeten begrijpen, d.w.z. als rechtsbescherming van de weduwen. Zij moesten een eind maken aan de voortdurende schending van de rechten van weduwen en aan het misbruik door de leenheren – in het bijzonder door de koning – van hun feodale bevoegdheden over hen. Een weduwe behoorde zonder problemen en zonder tegenprestatie in het bezit te worden gesteld van huwelijksgift, douarie en erfgoederen. En de weduwe die ervoor koos ongehuwd te blijven mocht niet tot een huwelijk worden gedwongen. Mag men nu – en hiermee komen we terug op onze vraag uit de inleiding – deze regelingen met Stenton en Holt zien als een eerste, aarzelende stap op de weg van de gelijkberechtiging van de Engelse vrouw? Dat is, zo lijkt mij, een wat al te vergaande conclusie.

³² Pollock & Maitland 1968, I, p. 319-323. Holt 2015, p. 69-72. Vgl. Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 262.

Een groot deel van de inhoud van Magna Carta was niet nieuw.³³ Veel bepalingen waren gericht op rechtsherstel, zij hadden tot doel misbruik van feodale bevoegdheden en schending van veelal gewoonterechtelijke regels, in het bijzonder door de Kroon, een halt toe te roepen.³⁴ Ook de hoofdstukken gewijd aan de positie van de weduwe bevatten weinig nieuws. De koning gaat daarin namelijk niet verder dan het bevestigen van bestaand recht. Meer dan een eeuw eerder was dit ook al nodig gebleken. Toen Hendrik I (1100-1135) in 1100 de troon besteeg, vaardigde hij een charter uit waarin hij onder meer toezegde onrechtmatige heffingen te stoppen en slechte gewoontes ('malas consuetudines') in het koninkrijk af te schaffen. Dit zogenaamde *Coronation Charter* was dus evenals Magna Carta gericht op het herstel van de feodale rechtsorde. In de aanloop naar Runnymede streefden de rebellen tevergeefs naar een bevestiging van het kroningscharter door koning Jan. Veel van de misstanden die Hendrik beloofd had te zullen wegnemen waren in 1215 namelijk nog onverminderd actueel. Toen Jan uiteindelijk zwichtte onder de druk van de baronnen keerden verschillende toezeggingen gedaan in het *Coronation Charter* terug in Magna Carta. Onder die toezeggingen bevonden zich ook die over het rechtsherstel van de weduwen.³⁵ In het *Coronation Charter* komen we de ons nu vertrouwde toezeggingen tegen dat de weduwe van een kroonvazal haar douarie en huwelijksgift zal ontvangen en dat de koning haar alleen met haar instemming zal uithuwelijken.³⁶ Hendrik beveelt zijn baronnen dat zij deze regels ook in acht moeten nemen ten aanzien van de kinderen en weduwen van hun leenmannen.³⁷ De hoofdstukken 7 en 8 van Magna Carta bevatten geen nieuw recht, zij waren geen stap op de lange weg van de vrouwenemancipatie, maar niet meer dan een poging een halt toe te roepen aan de voortdurende schending van de al bestaande rechten van weduwen.

Het beeld van herstel van oud recht wordt nog versterkt door kennismaking van wetgeving uit de Angelsaksische periode, d.i. voor 1066. In de jaren 1027-1034 bracht de toenmalige heerser over Engeland, de Deense koning Cnut (1016-1035), wetgeving tot stand waarin ook werd bepaald dat een vrouw, onverschillig of zij maagd of weduwe is, niet gedwongen kan worden tot een huwelijk. Voor het eerst in de Engelse rechtsgeschiedenis vinden we daar

³³ Arlidge & Judge 2014, p. 23-24 wijzen er met nadruk op dat de rebellen niet uit waren op veranderingen in het recht. Zij streden voor een terugkeer naar de status quo ante, naar de tijd waarin de koning het (gewoonte)recht handhaafde en hun feodale rechten respecteerde. Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 261.

³⁴ Arlidge & Judge 2014, p. 51-58.

³⁵ Carpenter, *Magna Carta* 2015, p. 152, 189 en 253-255.

³⁶ Stubbs/Davis, *Select Charters* 1951, p. 118, art. 3: '[...] Et si mortuo marito uxor ejus remanserit et sine liberis fuerit, dotem suam et maritacionem habebit, et eam dabo marito nisi secundum velle suum.'

³⁷ Stubbs/Davis, *Select Charters* 1951, p. 118, art. 4: 'Et praecipio ut barones mei similiter se contineant erga filios et filias vel uxores *hominum* suorum.'

ook gesteld dat niemand het recht heeft een vrouw te verkopen.³⁸ Cnuts voorganger Ethelred (978-1016) had overigens al in 1008 bepaald dat een weduwe na verloop van een jaar vrij was om te huwen met wie zij wenste.³⁹

8. *Additio*: Het gelijk van Edward Coke en de distinctie van Dorien Pessers

In de inleiding op het tweede deel van zijn *Institutes of the Laws of England* (gepubliceerd in 1641) karakteriseert Edward Coke Magna Carta als ‘for the most part declaratory of the principal grounds of the fundamental laws of England’.⁴⁰ Deze stelling is illustratief voor Cokes opvatting dat de fundamentele van de Engelse common law sinds mensenheugenis ongewijzigd waren gebleven. Die opvatting was een politiek-juridische ideologie; zij was niet gebaseerd op historische feitenkennis. Ten aanzien van de bepalingen in Magna Carta over de rechtspositie van de weduwe stemt Cokes ideologie echter overeen met de historische feiten. Zowel ideologisch als feitelijk was de weduwe sinds mensenheugenis tezelfdertijd vrij en gebonden: *homo duplex idem est in interpretatione multiplici*.

Deze dubbele dimensie van Magna Carta in het algemeen en van de bekrachtiging van de rechtspositie van de weduwe in het bijzonder, sluit prachtig aan bij een distinctie die Dorien Pessers in haar proefschrift maakt ten aanzien van het recht als symbolisch fenomeen.⁴¹ Zij beschouwt het recht als een symbolisch systeem voor zover het berust op veranderbare wetten. Wanneer recht evenwel ziet op rechtsovertuigingen en rechtsgevoelens die irrationeel van aard kunnen zijn en dikwijls minder eenvoudig te veranderen, spreekt Pessers liever van een symbolische orde. Bezien in het historisch perspectief van een millennium behoort de Magna Carta zowel tot het symbolisch systeem als tot de symbolische orde. Het vrijheidscharter werd in 1297 een *statute* en is in de daaropvolgende eeuwen telkenmale als zodanig door het Engelse parlement bevestigd. Tegelijkertijd bekrachtigde de Magna Carta bij haar opschriftstelling in 1215 een samenstel van langer bestaande rechtsovertuigingen en rechtsgevoelens en werd zij in de eeuwen daarna het mythisch symbool van

³⁸ Liebermann, *Die Gesetze der Angelsachsen* 1960, I, p. 361, II Cnut 74: ‘Et numquam cogatur virgo vel femina ad eum, qui sibi displiceat, nec pro pecunia detur, nisi idem aliquid sponte sua dare velit.’ Zie ook Stenton 1957, p. 23.

³⁹ Liebermann, *Die Gesetze der Angelsachsen* 1960, I, p. 242, V Aethelred 21, 1. De authentieke tekst is in oud Engels. In hedendaags Engels luidt de tekst: ‘And each [widow] is to remain unmarried for twelve months; she is then to choose what she herself will.’ De vertaling is ontleend aan Whitelock, *English Historical Documents* 1955, p. 408. Cnut nam deze bepaling ook op in zijn wetgeving, zie Liebermann, *Die Gesetze der Angelsachsen* 1960, I, p. 361, II Cnut 73. Stenton 1957, p. 20-23.

⁴⁰ Coke 1817, p. 3.

⁴¹ Pessers 1999, p. 143.

liberty en *rule of law* van het Anglo-Amerikaanse recht.⁴² De analytische distinctie van Dorien Pessers laat ons de dubbele waarde van dit belangrijke document scherper zien.

Literatuur

Arlidge & Judge 2014

A. Arlidge & I. Judge, *Magna Carta Uncovered*, Oxford & Portland, Oregon: Hart Publishing 2014.

Baker 2007

J.H. Baker, *An Introduction to English Legal History*, Oxford: University Press 2007.

Bingham 2010

T. Bingham, *The Rule of Law*, Londen: Allen Lane 2010.

Caenegem 1976

R.C. van Caenegem, 'Le problème des chartes de libertés', in: *Album Elemér Mályusz. Études présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États*, Brussel: Les Éditions de la Librairie Encyclopédique 1976.

Carpenter, *Magna Carta* 2015

Magna Carta. Met een nieuw commentaar door D. Carpenter, Penguin Classics, Londen: Penguin Books 2015.

Church 2015

S. Church, *King John. England, Magna Carta and the Making of a Tyrant*, Londen: Macmillan 2015.

Coke 1817

E. Coke, *The Second Part of the Institutes of the Laws of England* [...], Londen: W. Clarke [...] 1817.

Hall, *Glanvill* 1965

The Treatise on the Laws and Customs of the Realm of England commonly called Glanvill, uitgegeven met een inleiding, notenapparaat en vertaling door G.D.G. Hall, Londen: Nelson 1965.

⁴² Bingham 2010, p. 10-13.

Holt 2015

J.C. Holt, *Magna Carta*, 3e druk, herzien en met een nieuwe inleiding door G. Garnett en J. Hudson, Cambridge: Cambridge University Press 2015.

Liebermann, *Die Gesetze der Angelsachsen* 1960

Die Gesetze der Angelsachsen. Uitgegeven door F. Liebermann. 3 delen. Ongewijzigde herdruk van de uitgave van 1903-1916. Aalen: Scientia 1960.

Naz, *Dictionnaire de droit canonique* 1935-1965

Dictionnaire de droit canonique. Uitgegeven door R. Naz, Parijs: Librairie Letouzey et ané 1935-1965.

Pessers 1999

D.W.J.M. Pessers, *Liefde, solidariteit en recht. Een interdisciplinair onderzoek naar het wederkerigheidsbeginsel* (diss. UvA), Amsterdam: Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1999.

Pollock & Maitland 1968

F. Pollock & F.W. Maitland, *The History of English Law before the Time of Edward I*, 2e druk met een nieuwe inleiding en een beperkte bibliografie door S.F.C. Milsom, 2 delen, Cambridge: Cambridge University Press 1968.

Stenton 1957

D.M. Stenton, *The English Woman in History*, London & New York: George Allen & Unwin Ltd & The MacMillan Company 1957; New York: Schocken Books 1977 (met een introductie van L.A. Tilly).

Stubbs/Davis, *Select Charters* 1951

Select Charters and Other Illustrations of English Constitutional History from the Earliest Times to the Reign of Edward the First, uitgegeven door W. Stubbs. 9e herziene uitgave door H.W.C. Davis. Oxford: Oxford University Press 1951.

Thompson 1948

F. Thompson, *Magna Carta. Its Role in the Making of the English Constitution 1300-1629*. Minneapolis & Londen: The University of Minnesota Press & Geoffrey Cumberlege – Oxford University Press 1948.

Whitelock, *English Historical Documents* 1955

English Historical Documents c. 500-1042. Uitgegeven door D. Whitelock. Londen: Eyre & Spottiswoode 1955.

Woodbine/Thorne, *Bracton* 1968-1969

Bracton on the Laws and Customs of England. Uitgegeven door G.E. Woodbine. Vertaald, met herzieningen en noten, door S.E. Thorne, 4 delen, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press in samenwerking met The Selden Society 1968-1977.